

ALGIRDAS JULIEN GREIMAS

Algirdas Julien Greimas

Prilika, oblika življenja¹

Evangeljska prilika je kot književna zvrst vpisana v tipologijo ustnih izročil človeštva in krepko jo uokvirja semitska dediščina – v hebrejščini *mašal*,² v Koranu *matel*³ – in vendarle zato v ničemer ne izgublja svoje samosvojesti. Prevedena v grščino kot *parabolé* (primerjava, *Gleichnis*) – beseda, ki ji bo rabila kot emblem – je bila že zdavnaj in za dolgo časa vključena v izročilo grško-latinskega govornišva, ki mu jo je končno uspelo banalizirati tako, da jo je obravnavalo kot orodje prepričevanja in razlage. Semiotika religijskega diskurza si je od prvih korakov naprej prizadevala, da bi priliko znova ovrednotila, in sicer tako, da je nanjo sicer usmerila naiven pogled eksegetske nekompetence, a jo je obenem poskušala v splošnejšem semiotičnem okviru upoštevati kot diskurzivno konfiguracijo, ki kot oblika vsebuje smisel, lasten samo njej. Namenil sem se razmišljati na tej poti, ki jo je ubralo raziskovanje, saj se je medtem že zelo obogatilo.

¹ Gre za zadnje Greimasevo zapisano besedilo. Pripravil ga je za kongres CADIR o biblični eksegezi in semiologiji. Objavljeno je v zborniku *Le temps de la lecture. Exégèse biblique et sémiotique*, izd. L. Panier, Paris 1993, str. 381-387.

² D. de la Maisonneuve: *Paraboles rabbiniques*, Cahiers Évangile 50, Paris 1984.

³ Zahvaljujemo se prijateljici Heidi Toelle, ki je za nas prijazno izbrala korpus koranskih prilik.

Učinkovitost prilike

V nasprotju z retoriko primerjave ali metafore, katere cilj je (naj to prizna ali ne) racionalizacija diskurza s speljevanjem [réduction] podob na bolj abstraktne kognitivne formulacije, je bila zasluga semiotike to, da je z obnovitvijo problematike prilike čvrsto usmerila pozornost na pripovedno figurativnost, ki je lastna prav priliki in iz katere ta črpa velik del svoje učinkovitosti.

Učinkovitost, tehnološki pojem, ki nas ne napotuje na naravo, na "bit" [l'être] stvari, temveč na "delovanje" [faire] in na rezultate, ki jih delovanje proizvede, se kaže kot zoženje kategoričnega védenja, kot odnos negotovosti do pojavnega sveta, kot zadržanje, ki ga raziskovalec v vsakdanjem jeziku izraža z besedami: "Ne vemo, kako je s tem, vendar deluje." Učinkovitost, prenesena in aplicirana na diskurzivne besedne organizacije, nadomešča sodbo o "kakovosti" uspele komunikacije, "resnico", ki si je ne upamo niti zatrditi – in vendar rabi (le zakaj ne bi?) za oblikovanje estetske sodbe o književnem ali likovnem umetniškem delu.

Da bi pojasnili to dejstvo, katerega odmevi v *epistémé* našega časa niso zanemarljivi, moramo priznati, da miselni postopki, ki vodijo k ugotavljanju učinkovitosti, niso istovetni s tistimi, ki so lastni tako imenovanemu znanstvenemu dokazovanju ali razlaganju, čeprav ti pogosto uporabljajo figurativne načine [voies]. O psihoanalizi si lahko mislimo, kar hočemo, vendar pa moramo priznati, da je postavila umestno vprašanje o uspehu komunikacije, namreč vprašanje, kako je mogoče, da se posameznik, ki ima "probleme", lahko v polnosti zave svojih duševnih težav, ne da bi mu jih uspelo "vzeti nase", ne da bi mu jih uspelo narediti za svoje, to pa bi ga pripeljalo do poti "ozdravitve". Na ravni zdravljenja iz tega sledita zavračanje kognitivnega metajezika in razglasitev prednosti figurativnega diskurza pacienta. Dobro vidimo, da gre tu za dosti splošnejši problem, ki zadeva vso intersubjektivno komunikacijo: lahko bi rekli, da epistemični akt odobravanja/pripadanja [adhésion], ki je še slabo razločen in umeščen med prepričevanje [faire-croire] in verjetje [croire], lahko začnemo razlagati s srečanjem, ki se dogaja na ravni telesa, srečanja med "strastmi duše" in "strastmi telesa", na primer prek vtiskovanja žive rane,

ki prikliče rano samoljubja in tako "avtentificira" bolečo obliko (izraza) [figure douloureuse].

Verjetje, zaupanje, utemeljujoča pojma človeške intersubjektivnosti – pojma, glede katerih je religijska vera [foi] nemara le specifična različica – rabita kot izhodišče drugega tipa racionalnosti, drugačne od kognitivne: racionalnosti, ki počiva na razvitju figurativne besede. Šele pred kratkim smo začeli priznavati hevristično vrednost analoškega razmisleka in celo v znanosti priporočati uporabo analoških modelov. Toda če tem modelom pripisujemo možnost, da povezujejo nove, izvirne poti razmišljanja za to, da "dajo ideje" raziskovalcem, vendar nič manj ne drži, da tako imenovane "napredne" znanosti ne najdejo ničesar boljšega, da bi sklenile svoja izvajanja, kot da na konec svojih poti postavljajo figurativne mitološke predstave: angeli na nebu, ki jih je tja postavil Newton, da bi vleкли zvezde in tako pojasnjevali vesoljno privlačnost, niso nič manj "znanstveni" kot današnji bangi in bingi, ki dovoljujejo vesolju, da zapusti kaos in se usmeri proti redu.

Prav je, da razmišljamo o diskurzu prilike v tej splošni perspektivi in da glede nje govorimo o njegovi učinkovitosti. Pod pogojem, da ji dodamo naše védenje – in spretnost [savoir-faire], ki smo jo pridobili s težavo, vendar nespodbito – o pripovednih modelih, ki jih spoznavamo v figurativnem delovanju prilik. Pogosto mislim na pogovore, ki sem jih imel z nekim ubežnikom iz gulaga, ki je bil po desetih letih življenja v tem posebnem okolju nesposoben – vsaj tedaj se mi je zdelo tako – odgovoriti na moja vprašanja s preprostim "da" ali "ne". Ko je presekal tišino, mi je začel pripovedovati kakšno pripoved o vsakodnevem življenju v taborišču: pripoved, ki na videz ni imela zveze s postavljenim vprašanjem. Pripoved se je razvijala, zapletala, se končno zjedrila v metaforično izjavo modrosti. Diskurz "človeka iz ljudstva", kjer se stvari spreminjajo v simbole in majhni dogodki v like, ki nosijo smisel, mi seveda daje misliti na Jezusov govor v prilikah.

Odprta beseda

Nekdaj, ko si je semiotika prizadevala rekonstruirati modele pripovedne organizacije diskurza, izhajajoč iz Proppovih uvidov, se nam je pripoved

[récit] zdela kot samozadostna in trdna literarna zvrst, dogodek pa naj bi naznanjal uničenje vzpostavljenega reda: uničenje, ki se, končno, kompenzira z vnovično vzpostavitvijo tega reda. Formulacija utrjene pripovedi, določene s svojim zaprtjem, je seveda morala omogočiti razpravo o njenem odprtju, ki smo ga razlagali kot odgoditev in prekoračitev presežka pomena [signification]. Takšno pripovedno strategijo lahko ponazorimo z zadnjim delom Maupassantovih *Dveh prijateljev*, ki sem si jo (drugje) prizadeval osvetliti. Prijatelja, obsojena na smrt in ustreljena, sta končno vržena v vodo in padeta v reko "pokonci". Ta premočrtni lik, premi lik, lik dveh pokončnih trupel, očitno izraža, na pol-simbolični ravni, pravilnost [rectitude], zavrnitev tega, "da bi pod-legli", in vzpostavlja, onstran dokončane pripovedi in onkraj smrti, svet [univers] drugačnih vrednot. Gre za svet vrednot, "močnejših od smrti" – domovine, časti, samospoštovanja, ni pomembno –, ki so postavljene resnično nerazločno; svet nedoločenih, odprtih vrednot. Kategorično je zatrtjen le njihov obstoj.

Bralec bo brez težav opazil, da je to prilika, ki jo razvijam v iskanju opredelitve, primerne za evangelijsko priliko. Kajti kaj je prilika drugega kot odprtje v imaginarno, problematiziranje vsakodnevnega in dogodkovnega: odprtje, ki ima namen, da to dvojje dvigne v vpraševanje in spodbujanje k odgovoru/odgovornosti [responsibilisation] nagovorjenega, poslušalca ali bralca?

Dejansko zadostuje, če primerjamo, tudi zelo površno, evangelijsko priliko z drugimi oblikami prilike v semitski kulturi – rabinsko priliko prvega in drugega stoletja, ki je sodobna Jezusovemu poučevanju, in koransko priliko, ki je malo starejša, vendar po svoji obliki tradicionalna – da bi se razkrila njena specifičnost. Obe religiji Postave se ukvarjata z ohranjanjem Božje besede in uporabljata prilike, ki imajo na splošno binarno zgradbo, da bi Postavo pravilno razlagale, videti pa je, da si Jezus predvsem prizadeva izpraševati Postavo in jo – ne da bi jo zanimal – odpirati z njenim problematiziranjem. V Koranu je Bog tisti, ki jamči za postavo in njeno razlago; rabinska prilika pogosto vzpostavlja v notranjosti izjave [enoncé] lik kralja, predstavnika ali simbola Boga; subjekt izjavljanja [énonciation], najsi bo pomešan ali ne s subjektom izjave, izreka Postavo in sankcionira njeno razlago. Drugače je z vzpostavitvijo evangelijske prilike, ki udejanja prenos odgovornosti na nagovorjenega, na subjekt, ki sprejema

sporočilo in ki mu pripada to, da razlaga, izbira "dober odgovor" in ga integrira v skupek vprašanj, ki so značilna za priliko. Prilika opušča svojo didaktično funkcijo in želi biti majevtika.

Bolj kot za kakršno koli obliko prilike, zavezano pravilom zvrsti, gre pri priliki za nepresledni diskurz prilike, ki ga moramo razumeti kot obliko odprtja, kot način rekanja, kot slog odgovarjanja na življenje. Ko na primer pomislimo na "resnično zgodbo [histoire]" o prešuštni ženi, ki naj bi jo kamenjali, so ljudje Postave, ko so bili poklicani, naj jo razložijo, verjetno določili načine usmrtitve. Jezusov odgovor pa presega problem prešuštva in v poslušalstvu sproža paleto vprašanj, kot so tale: Kaj je človek brez greha? Kako živeti, če sem grešnik? Koliko je vredna človeška pravičnost? Vidimo, da gre za odgovor-vprašanje, ki pri poslušalcu ustvarja položaj notranjega razgovora in ga vabi, naj svojo odgovornost vzame nase. Bilo bi domišljavo in smešno v tem videti poskus iskanja kriterijev za ocenjevanje religij, kakor na primer poskušamo storiti, ko primerjamo slovnične teorije. Poleg tega bi lahko napotili na razlikovanje, ki ga je nedavno utemeljil Paul Ricoeur: razlikovanje med etiko osebe in kolektivno moralo. Če bi bil za to pooblaščen, bi celo rekel, da gre tu za resnično "teologijo svobode" [théologie de liberté] ...

Drugačna racionalnost

Vrnimo se na bolj svojevrstno semiotične razmisleke. Prilika po našem mnenju torej ni retorična figura. Diskurz prilike, ki ga poskušamo razumeti in opredeliti, tudi ni "literarna zvrst" v tradicionalnem pomenu: ni zamejen s kanoničnimi pravili, ki bi se nanašali na "obliko" in "vsebino". Prej je treba misliti na diskurzivne organizacije, ki so se od devetnajstega stoletja razvile v evropski literaturi – in ki jih, neprimerno, imenujemo "zvrsti" – in ki se opirajo, kakor na primer fantastični diskurz, na dvopomenskost [ambiguité], s tem da vzpostavljajo negotovost, nedoločljivost kot princip razlage izrekanja resnice [véridiction] v diskurzu. Takšen diskurz zaznamuje preplet dveh resnico izrekajočih [véridictioires] izotropij, izmed katerih zdaj ena – "resničnost" vsakdanjosti – zdaj druga – "nepričakovano, čudežno" – ponuja ključ za branje v pripoved povezanih dogodkov.

Iskanje analoškega razlagalnega modela se seveda lahko nadaljuje. Takšno nadaljevanje so na primer refleksije Henrija Quérga⁴ o dvopomenskem statusu navedka: navedeno besedilo lahko razglša svojo dominanco, diskurz, v katerem je navedek uokvirjen, pa ne prispeva nič drugega razen dopolnjujočih prvin informacije, ki navedek podpirajo. Toda lahko je res tudi nasprotno in navedek se lahko vključi v dominanten diskurz, četudi za ceno določene prilagoditve ali zasuka smisla. V tej perspektivi Jezusov diskurz integrira svetopisemske navedke in zasleduje svojo pot, ko razvija obširnejše problemske sklope [problématiques] in se oblikuje v avtonomni diskurz.

Natančneje lahko določimo nekatere prvine, ki opredeljujejo položaj diskurza prilike. Gre za dvojni, bi-izotopni diskurz, katerega prva raven, postavljena vnaprej, je plan zdrave pameti in Postave. Ta raven rabi kot odskočišče za drugo, ki se šele oblikuje in ki nosi kali negotovega, nepričakovanega, šokantnega. Označujeta jo dva načina izrekanja resnice [véridiction]: "ustaljeni" svet vzporedno razvija drug svet, "problematični" svet. Le odnos, ki vzpostavlja bi-izotropijo, še vedno pomeni problem: ta se namreč lahko zdi medel, neiskren, takšen, ki poskuša kategorični *aut* nadomestiti z *vel*, ki je zmožen prekriti vstavitev prve ravni v drugo in doseči spravo obeh. Ena izmed zaslug lyonske skupine semiotikov pa je ravno to, da so semiotično terminologijo obogatili s pojmom rekategorizacije, ki jo ponazarja zgodba o dobrem Samarijanu. Samarijan, "sumljivi tujec", ni preobražen, kot bi lahko predpostavljali na temelju kanonične pripovedne logike, v "ne-tujca, na katerega se lahko zanesesh", temveč v dobrega samarijana, se pravi, "tujca, a človeka". To je prispevek prilike, zamotan in združujoč: antagonizem presega s pomočjo globlje kategorije, skupne obema izotropijama, ki vzpostavljata diskurz.

Ker je diskurz prilike po svojem subjektu diskurz izrekanja resnice [véridiction], je tudi učinkoviti diskurz, ne le zaradi svoje oblike, ki za subjekt, ki sprejema, odpira prostor svobode, če jo je sposoben vzeti nase, temveč tudi zato, ker je rekanje enega udejanjevanje drugega, ker spreminja naravo, da bi postal način mišljenja in čutenja, druga "kultura", "slog življen-

⁴ H. Quérg: *Intermittences*, PUF 1992.

ja", kakor bi lahko rekli, če bi z večjo strogostjo izrazili nekatere stvari, s katerimi se danes ukvarja sociologija.

Sedanje preobrazbe naših družb se v resnici pogosto sprašujejo o našem razumevanju načinov družbene organizacije, ko se krajevna združenja, uveljavljene ustanove in družbeni razredi – merila, po katerih se ljudje prepoznavajo in se postavljajo eni v odnos do drugih – cefrajo in raztapljajo v brezobličnem in eno-obličnem. *Oblike življenja* – izposojamo si ta s smislom nabiti Wittgensteinov izraz – se tedaj zdijo kot okviri, ki so sposobni razložiti različnost načinov človeške družbenosti: lahko rečemo, da so posamezniki, razpršeni in samotni, vendarle deležni posamezne filozofije življenja, načina življenja, odzivanja na svet, ki jih obkroža, in včasih celo drugačnega izrekanja kot v svojem notranjem monologu; lahko rečemo, da osebe vzpostavljajo "skupnosti duha": skupnosti, ki jih presegajo in zedinjajo. Ne da bi se za zdaj vprašali o specifičnem statusu teh semiotičnih organizmov, bi lahko rekli, da vzporedno s "slogi življenja", ki na videz zaznamujejo ta konec stoletja, na primer absurd, odsotnost pomena [l'insignifiance] in posmehljivost, sredi vprašanja, ki ga zastavlja diskurz prilike, obstaja tudi mesto za obliko življenja, ki je preprosto oblika določenega – redkega – načina krščanskega bivanja [d'être chrétien].

Prevedel Gorazd Kocijančič